

ІМУНІТЕТ СУДДІВ ТА ЇХ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ

Шелевер Н.В.,

*здобувач кафедри конституційного
права та порівняльного правознавства
юридичного факультету
Ужгородського національного університету*

Представлена стаття присвячена аналізу інституту імунітету суддів в Україні, їх відповідальності, взаємозв'язку між ними. Автор проаналізував чинне законодавство України про юридичну відповідальність суддів, їх недоторканність, виявив у ньому прогалини і суперечності та вказав на шляхи їх усунення;

Ключові слова: імунітет суддів, недоторканність, відповідальність, Верховна Рада України, Верховний Суд України.

Представленная статья посвящена анализу института иммунитета судей в Украине, их ответственности, взаимосвязи между ними. Автор проанализировал действующее законодательство Украины о юридической ответственности судей, их неприкосновенности, обнаружил в нем пробелы и противоречия и указал на пути их устранения.

Ключевые слова: иммунитет судей, неприкосновенность, ответственность, Верховная Рада Украины, Верховный Суд Украины.

The presented article is dedicated to the analysis of the institute of immunity of judges in Ukraine, their responsibilities, and interrelations among them. The author analyzed the current legislation of Ukraine about juridical responsibilities of judges, their immunity and discovered blanks and contradiction in it, and specified the ways of their elimination.

Keywords: immunity of judges, immunity, responsibility, Supreme Council of Ukraine, Supreme Court of Ukraine.

Одним з основних елементів правового статусу судді є його незалежність. Незалежність суддів забезпечується їх недоторканністю, що має чітко прагматичну ціль, визнається і схвалюється державою і суспільством, а саме надання і забезпечення судді можливості виконувати свій безпосередній конституційний обов'язок здійснювати правосуддя за допомогою винесення в межах його повноважень судових актів без побоювання, що за це буде хтось і в якій-небудь формі переслідувати. Недоторканість означає, що суддя, як і будь-який громадянин, повинен нести відповідальність, якщо він порушує встановлені державою закони, але порядок притягнення його до відповідальності повинен бути особливим.

Конституційне положення щодо недоторканності судді закріплює один з важливих елементів статусу судді і найважливішу гарантію його професійної діяльності. Воно спрямоване на забезпечення основ конституційного ладу, принципу поділу влади, системи стримувань і противаг у діяльності різних гілок влади, їх взаємодії.

Особливо актуальним є аналіз імунітету суддів, їх відповідальності, юридичний зміст та обсяг яких на законодавчому рівні недостатньо визначені. Дана проблематика є актуальною і є предметом дослідження багатьох сучасних науковців. Серед таких вчених доцільно виокремити праці О.М.Толочко, І.В.Бабій, Л.П.Виноградової, Д.В.Козака. Проте, багато питань по даній темі є не вирішеними.

Метою та завданням даної статті є аналіз імунітету суддів, їх юридичної відповідальності, виявлення основних проблем, що виникають у правозастосувальній практиці, розроблення рекомендацій по удосконаленню законодавства.

У відповідності з метою статті визначені її

основні завдання:

- з'ясувати правову природу імунітету суддів, їх юридичну відповідальність;
- дослідити проблеми цивільно-правової, кримінальної, дисциплінарної та адміністративної відповідальності суддів;
- розробити і обґрунтувати пропозиції щодо удосконалення даних інститутів.

Правовою основою імунітету суддів є ст. 126 Конституції України та ст.ст. 47, 48 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», відповідно до яких суддя є недоторканим. Суддя не може бути без згоди Верховної Ради України затриманий чи заарештований до винесення судом обвинувального вироку. Проникнення в житло або інше володіння судді чи його службове приміщення, особистий чи службовий транспорт, проведення там огляду, обшуку чи виїмки, прослуховування його телефонних розмов, особистий обшук судді, а так само огляд, виїмка його кореспонденції, речей і документів можуть провадитися лише за судовим рішенням.

Як зазначає М.Савченко, одним з основних елементів правового статусу судді є його незалежність, яка безпосередньо пов'язана з незалежністю Конституційного Суду України, судової влади, правосуддя [9, с. 75-84]. Здійснення суддями своїх прав і обов'язків є неможливим без надійного їх захисту, встановлення гарантій незалежності, важливе місце серед яких займає – особиста недоторканність суддів.

Недоторканність судді – не особистий привілей громадянина, який обіймає посаду судді, а засіб захисту публічних інтересів, і, перш за все, інтересів правосуддя [3, с. 64]. Вона обумовлена особливим режимом роботи судді, підвищеним професійним ризиком, незалежним здійсненням ним правосуддя.

Практично всі сучасні держави створюють додаткові правові механізми забезпечення незалежності і неупередженості судів і суддів. Принцип незалежності складається з двох елементів: інституціональної (організаційної) і функціональної незалежності судової влади, а також із незалежності самих суддів. Недоторканність являє собою сукупність двох елементів – невідповідальність і недоторканність, які відрізняються способом забезпечення суддів.

Як зазначає російський вчений Д.М.Козак, наявність такого імунітету є в більшій мірі обґрунтованим, ніж наявність подібного у інших носіїв державної влади, оскільки природним є прагнення представників правоохоронних органів, інших представників влади, інших реальних чи потенційних учасників судового процесу зробити суддю таким, що вступив у змову, залежним [4, с. 3-6].

Ю.Стецовський вважає, що суддівський імунітет взагалі є порушенням конституційного принципу рівності всіх перед законом і судом [10, с. 108-114].

Суддівська недоторканість є винятком із конституційного принципу рівності всіх перед законом і судом. Держава висуває високі вимоги до судді, але вона повинна забезпечити йому додаткові гарантії при здійсненні ним своїх посадових обов'язків. Як справедливо зазначається в літературі, недоторканність судді повинна бути не особистим привілеєм громадянина, який обіймає посаду судді, а шляхом до захисту його професійної діяльності [1, с. 63]. Сьогодні необхідно відмовитися від позиції заперечення соціальної цінності імунітету суддів.

Недоторканність судді не суперечить принципу невідворотності відповідальності і не є перешкодою для притягнення до відповідальності суддів у разі вчинення ними злочину. Це пов'язано із цільовим призначенням суддівського імунітету, який захищає суддю від переслідування за винесені ним рішення і від впливу на вирішення справ, що ним розглядаються.

Недоторканність судді – це сукупність захисних механізмів, що втілюються у цілій структурі імунітетів суддів, тому необхідно виділити їх основні елементи:

1. *індемнітет*, як невідповідальність судді за виражену ним при здійсненні правосуддя думку чи прийняте рішення, якщо рішенням суду, що набрало законної сили, не буде встановлена вина судді у зловживанні;

2. *матеріально-правовий імунітет* – визначає межі цивільно-правової відповідальності судді;

3. *процесуальний імунітет* – складається з ускладненої процедури притягнення судді до кримінальної, адміністративної, дисциплінарної відповідальності, а також особливого порядку провадження окремих слідчих дій, які передбачають ускладнення відповідних процедур.

Індемнітет визнаний Європейським судом з прав людини як істотний елемент правового статусу судді і

виступає в якості матеріальної основи не тільки його недоторканності, але і особливої, що покладається відповідно до ч.4 ст.62, ст.56 Конституції України на державу відповідальності за шкоду, заподіяну при здійсненні правосуддя. Саме це визначає і пояснює всю систему імунітетів судді, а також рамки і умови притягнення судді до кримінальної, адміністративної та дисциплінарної відповідальності.

На даний час в Україні перед законодавцем стоїть питання встановлення меж між необхідністю захисту судді, як особи, що виконує важливі для держави функції і недопустимістю безкарності цієї особи у разі вчинення нею правопорушення. Інститут правового імунітету складається із двох груп норм, що мають самостійне значення і ціль їх встановлення. Перша група – це норми, що забезпечують підвищений правовий захист судді, друга група – норми, які розвивають принцип невідворотності відповідальності і принцип відшкодування шкоди.

До першої групи відносяться норми, що встановлюють ускладнені процедури притягнення суддів до відповідальності. Особливий порядок притягнення суддів до кримінальної відповідальності є гарантією забезпечення незалежності суддів, недоторканності, засобом їх правового захисту. Чинним законодавством України встановлений особливий порядок притягнення суддів до кримінальної та адміністративної відповідальності. Правова недоторканність у сфері кримінального судочинства полягає в наступному:

1. Кримінальна справа щодо судді може бути порушена лише Генеральним прокурором України або його заступником.

2. Суддя, затриманий за підозрою у вчиненні діяння, за яке встановлена кримінальна чи адміністративна відповідальність, повинен бути негайно звільнений після з'ясування його особи. Суддя не може бути підданий приводу чи примусово доставлений до будь-якого органу чи установи, крім суду.

3. Відсторонення судді від посади у зв'язку з притягненням до кримінальної відповідальності здійснюється Вищою кваліфікаційною комісією суддів України на підставі вмотивованої постанови Генерального прокурора України.

4. Проникнення в житло або інше володіння судді чи його службове приміщення, особистий чи службовий транспорт, проведення там огляду, обшуку чи виїмки, прослуховування його телефонних розмов, особистий обшук судді, а так само огляд, виїмка його кореспонденції, речей і документів можуть провадитися лише за судовим рішенням.

5. Підсудність справи щодо обвинувачення судді у вчиненні злочину визначається Головою Верховного Суду України. справа не може розглядатися тим судом, у якому обвинувачений обіймає чи обіймав посаду судді.

Відповідно до ч.3 ст.126 Конституції України недоторканність судді в разі порушення щодо нього кримінальної справи полягає у тому, що суддя не

може бути без згоди Верховної Ради України затриманий чи заарештований до винесення судом обвинувального вироку. Особливий порядок притягнення судді до відповідальності не може розглядатися як звільнення судді від відповідальності і є гарантією забезпечення незалежності суддів, недоторканості, засобом їх правового захисту.

На наш погляд, ч. 3 ст. 126 Конституції України доцільно викласти так: «Суддя не може бути без згоди Верховної Ради України затриманий чи заарештований до винесення обвинувального вироку судом [5, с. 96], крім випадків затримання судді безпосередньо при вчиненні ним злочину». Такі зміни полегшать і спростять процедуру притягнення судді до кримінальної відповідальності без згоди Верховної Ради України.

Законодавцю варто б передбачити поряд з нормами, що ускладнюють порядок притягнення суддів до відповідальності також норми, що гарантують дотримання принципу невідворотності відповідальності. У склад правового імунітету суддів до таких норм можна віднести, на наш погляд, норми, що передбачають можливість особистого огляду судді з метою забезпечення безпеки інших людей; правило, відповідно до якого після порушення кримінальної справи відносно судді оперативно-розшукові заходи і слідчі дії проводяться в порядку встановленому кримінально-процесуальним законодавством.

Необхідно обмежити роль парламенту у знятті суддівського імунітету або взагалі позбавити народних депутатів таких повноважень з огляду на значну тривалість та недосконалість цієї процедури. Під час розгляду цього питання притягнення судді до відповідальності ускладнюється. Це питання треба віднести до компетенції суду й вирішувати у порядку встановленому законодавством. Наприклад, питання про згоду на затримання судді може вирішувати відповідний апеляційний суд, а за наявності обґрунтованих підстав вважати вірогідною неупередженість суду – Верховний Суд України.

Як важливу гарантію захисту від необґрунтованого притягнення суддів до кримінальної відповідальності пропонуємо закріпити на законодавчому рівні право порушити кримінальну справу відносно судді та звертатися до суду для взяття під варту Генеральним прокурором України чи його заступником за наявності згоди Вищої кваліфікаційної комісії суддів, за винятком випадків, коли вона сама передала матеріали до слідчих органів, передбачити можливість розгляду справи, за клопотанням цього судді, Верховним Судом України.

У історії XXI ст. є багато прикладів, що ілюструють значення суддівської недоторканості. Корупційні схеми суддів, нехтування законом і зловживання повноваженнями призводить до того, що суспільство негативно відноситься до недоторканості суддів, розглядаючи її як спосіб уникнення відповідальності, як особливий захист, привілейоване становище у суспільстві.

На наш погляд, необхідно не лише гарантувати незалежність суддів, але і їхню відповідальність. Відповідальність судді є насамперед його здатністю звітувати перед собою, суддівським корпусом, органами, що здійснюють дисциплінарне провадження, за результати своєї професійної діяльності та дотримання норм моралі, і одержувати позитивні чи негативні оцінки своєї діяльності із застосуванням, у разі потреби, відповідних санкцій за належну поведінку. Законодавством передбачені підвищені вимоги до суддів у плані як позитивної, так і ретроспективної юридичної відповідальності, але вони певною мірою врівноважуються особливою процедурою притягнення суддів до юридичної відповідальності, що містить елементи недоторканості суддів, гарантії від необґрунтованого переслідування [7, с. 133].

В юридичній літературі зазначається, що правопорушення посадових осіб, наділених державно-владними повноваженнями, характеризуються підвищеною небезпекою, оскільки безпосередньо торкаються публічних інтересів, прав та свобод громадян, а тому повинні супроводжуватись підвищеною юридичною відповідальністю [6, с. 485].

Чинне законодавство передбачає підвищені вимоги до суддів у процесі здійснення ними своєї діяльності, а також деякі елементи недоторканості суддів при вирішенні питань, пов'язаних з притягненням їх до відповідальності.

Юридична відповідальність суддів є видом юридичної відповідальності і настає у вигляді цивільно-правової, кримінальної, адміністративно-правової та дисциплінарної виключно на підставі закону за вчинення правопорушення.

Чинний Кодекс України про адміністративні правопорушення встановлює певні винятки та імунітети для певних осіб. Це насамперед, співробітники органів внутрішніх справ, військовослужбовців. Для них адміністративна відповідальність замінюється на дисциплінарну. Проте, судді підлягають адміністративній відповідальності на загальних підставах. На нашу думку, це є посяганням на недоторканість судді, його імунітет, а це призводить до приниження його гідності і зменшення авторитету суду. Законодавцю варто б передбачити притягнення судді до дисциплінарної відповідальності Вищою кваліфікаційною комісією суддів України та Вищою радою юстиції за адміністративні проступки, замість адміністративної відповідальності. При притягненні судді до адміністративної відповідальності можливе порушення принципу недоторканості судді, посягання на його імунітет. Такі порушення можливі при складанні протоколів, накладенні адміністративних штрафів, можливість помститися судді, зганьбити його та підірвати авторитет судової влади.

Цивільна відповідальність судді має майновий характер і спрямована на захист майнових інтересів фізичних та юридичних осіб. Важливим проявом матеріально-правового імунітету судді є покладання на державу цивільно-правової відповідальності за шко-

ду, що завдана в результаті дій судді при здійсненні правосуддя. Шкода повинна відшкодуватися тільки за умови, якщо суддя ухвалив неправосудне рішення умисно або через грубу необачність. В інших випадках не повинна бути майнова відповідальність, оскільки суддя має право на добросовісну помилку.

Аналіз різногалузевого нормативного регулювання відповідальності за шкоду, завдану в результаті порушень в судочинстві дає змогу стверджувати, що нормативно існує механізм відшкодування державою шкоди.

Чинне українське законодавство передбачає тільки принцип обмеженої відповідальності держави – у випадку заподіяння шкоди при відправленні правосуддя по кримінальних справах та постановлення судом незаконного рішення в цивільній справі, якщо є обвинувальний вирок суду, законної сили відносно судді (суддів), які постановили незаконне рішення (ст.1176 ЦК України).

Відповідно до ч.4 ст.62 Конституції України « у разі скасування вироку суду як неправосудного держава відшкодовує матеріальну і моральну шкоду, завдану безпідставним засудженням».

У відповідності до ст.56 Конституції України, кожен має право на відшкодування за рахунок держави чи органів місцевого самоврядування матеріальної чи моральної шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб при здійсненні ними своїх повноважень. Фактично це положення є суто декларативним, бо який суд задовольнить позов про відшкодування державою збитку громадянам, що завданий діями суддів?

У багатьох країнах розроблені певні механізми відповідальності суддів. Так, у Великобританії діє принцип імунітету суддів від цивільно-правової відповідальності. Основний прецедент остаточно склався у 1613 році, коли було встановлено, що суддю не можна притягти до відповідальності за що-небудь, що він сказав або зробив у ході судового процесу. Він не може відповідати за свої накази або вирoki, навіть якщо вони помилкові, поки не виходять за межі своєї юрисдикції. У цих випадках він не буде нести і матеріальної відповідальності за делікт. Але це не означає, що суддя має абсолютний імунітет і не може бути притягнутий до відповідальності. Можливе подання позову до судді у випадку здійснення злісних дій або дій, вчинених з перевищенням повноважень [8, с. 90-91].

Дисциплінарна відповідальність суддів є видом державного примусу і є частиною його правового статусу. Існує загальна і спеціальна дисциплінарна відповідальність суддів. Перша регламентується нормами трудового права, друга - виключно спеціальними нормативними актами. Відповідно до ст.88 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» до суддів може застосовуватися дисциплінарне стягнення у вигляді догани. З метою зміцнення не-

залежності суддів та виключення необґрунтованого притягнення до дисциплінарної відповідальності законодавцем встановлено можливість оскарження до Вищої ради юстиції або Вищого адміністративного суду України. Чинним законом передбачено створення служби судових інспекторів, основним функціональним обов'язком яких буде перевірка даних про наявність підстав для притягнення судді місцевого чи адміністративного суду до дисциплінарної відповідальності.

З метою забезпечення суддівського імунітету, вважаємо, що в Законі України «Про судоустрій і статус суддів» доцільно закріпити механізм допуску захисника до участі в розгляді дисциплінарних справ суддів. На нашу думку, необхідно створити дисциплінарний суд, який маючи спеціальну юрисдикцію, відповідав би автономному поняттю суду і правосуддя. Його ефективність підтверджується досвідом зарубіжних країн. Застосування дисциплінарної відповідальності суддів не вирішує, а ускладнює проблеми. Ріст порушених дисциплінарних проваджень використовується для того, щоб судді виконували будь-які вказівки і це явно не може зміцнити незалежність суддів і судової влади в цілому.

Отже, як зазначає професор Л. Бойцова, імунітет судді – не власне право, дароване судді: останній виступає носієм суспільного права, призначеного гарантувати безперешкодне здійснення правосуддя, незважаючи на нападки розчарованих сторін. Такий судовий імунітет виправданий необхідністю закінчення судових процесів, які в протилежному випадку були б нескінченними. На погляд англійських юристів, існуючі альтернативні засоби правового захисту: притягнення судді, який завдав шкоди до кримінальної відповідальності, порушення процедури звільнення судді з посади достатньо дозволяє дотриматися вимог індивідуальної справедливості і публічної безпеки [2, с. 59].

Суддівський імунітет є самостійним правовим інститутом, що складається із сукупності норм, які звільнюють суддів від виконання окремих юридичних обов'язків та які встановлюють особливі, ускладнені і відмінні від загальноприйнятих, правові процедури притягнення до відповідальності з метою забезпечення конституційного статусу суддів і належного виконання ними своїх функцій [11, с. 29].

Недоторканність судді не суперечить принципу невідворотності відповідальності і не є перешкодою для притягнення суддів до відповідальності у разі вчинення ними злочину. Це пов'язано із цільовим значенням суддівського імунітету, який повинен виключати будь-яку можливість такого положення, при якому суддя міг би переслідуватися по суті за винесені ним рішення, лише для того, щоб вплинути на вирішення розглянутих ним справ. Правові категорії «суддівський імунітет» і «суддівська відповідальність» самостійні, але їх необхідно розглядати тільки у взаємозв'язку, оскільки відповідальність суддів можлива лише за межами імунітету.

Сучасні механізми притягнення суддів до відповідальності є недосконалими, суперечливими і з однієї сторони, дають можливість уникати відповідальності за протиправну поведінку судді, з іншої сторони – розправлятися з «небажаними» суддями. Без вирішення проблем у цій сфері неможливо розраховувати на повагу і довіру до судової системи, забезпечити імунітет суддів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бабій І. Незалежність судової влади в особі судді – запорука демократичної держави / І.Бабій // Підприємництво, господарство і право: наук.-практ. госп.-прав. журнал. – 2007. - №5. – С. 160-162.
2. Бойцова Л.В. Ответственность государства и судей за вред, причиненный гражданам при отправлении правосудия // Журнал российского права. - 2001. - №9. – С. 51-60.
3. Клеандров М.И. Статус судьи. Учебное пособие. – Новосибирск: Наука. – 2000. – С. 64.
4. Козак Д. Суд в современном мире: проблемы и перспективы // Рос. юстиция. – 2001. - №9. – С. 3-6.
5. Конституція України. Конституція Автономної Республіки Крим: зб. нормат. актів. – К.: Юрінком Інтер, 2007. – 96 с.
6. Ноздрачев А.Ф. Государственная служба: Учебник для подготовки государственных служащих. – 1999. – 573 с.
7. Польовий О.Л. Генеза юридичної відповідальності суддів в Україні // Держава і право. – 2009. - №46. – С. 133-138.
8. Розин Н.Н. О вознаграждении лиц, невинно привлеченных к уголовному суду // Журнал Министерства юстиции. СПб., Типография Правительствующего Сената 1897. Ноябрь. №9. С. 81-117.
9. Савенко М. Незалежність судді конституційного суду України / М.Савенко // Вісник Конституційного Суду України. – 2001. - №1. – С. 75-84.
10. Стецовский Ю.И. Судебная власть: Учебное пособие. М.: Дело, 1999. – 399 с.
11. Терехин В. Судейская дисциплина и ответственность – гарантия прав и свобод граждан // Журнал российского права. – 2001. - №8. – С. 26-34.